

Dopis č. 1 (22)

Praha, 5. ledna 1978

Vážený a milý příteli,

delší dobu jsem se odmlčel; a už jsem Ti přiznal, že jsem s dopisy v této formě chtěl nadobro skončit. Vedly mne k tomu především dva důvody. Na jedné straně se mi zdálo, že v obecnějších úvahách jsem se už leckde začal opakovat, a že by k tomu nutně muselo docházet čím dál častěji; na druhé straně se mi stále hůř psaly i aktuální komentáře a hodnocení událostí prostě proto, že jsem se ocitl v nejistotě, jak dalece to mohu učinit jako soukromá osoba a tedy nezávisle na své funkci mluvčího. Ale Tys mne se svými přáteli přesvědčil, že forma dopisů je sama o sobě zárukou, že mé názory a formulace nebude nikdo považovat za „oficiální“ a že dokonce musím mít podobnou možnost, jak vyjádřit svá osobní stanoviska nezatíženě nezbytnými kompromisy, k nimž nutně dochází v přípravě textů společných a jaksi „oficiálních“. Namítal jsem ještě, že se tím ovšem neřeší první problém; navrhli jste mi, abych tedy zcela svobodně rozšířil tematiku, jíž se budu zabývat. To se mi zalíbilo; vyjádřil jsem to tak, že v obsahu dopisů dojde k jistému – byť nepřiliš radikálnímu – posunu směrem od problematiky politické k tématům široce antropologickým, kupř. morálním, resp. etickým. Vyslovili jste s tím souhlas. Cítím se teď svobodněji a doufám, že se mi bude i volněji psát.

Přechod nebude tak náhlý, jak by se mohlo očekávat. Chtěl bych na začátek ukázat, proč si myslím, že důraz na mravní stránku lidského individuálního i společenského života nenáleží k přežitkům minulých věků, ale že má i svou aktuální důležitost. A musím připustit, že i pro mne tu jde velmi často o objevování čehosi pro mne nového. Etika nikdy nebyla mým oborem ani jedním z mých hlavních zájmů. Ačkoliv vědomě navazuji na podstatné křesťanské tradice, vždycky jsem se pokoušel je očistit od cizích nebo alespoň nevlastních nánosů, na prvním místě od religiozity (tím jsem právě v křesťanských kruzích narážel nejvíc), ale také od „metafyziky“ či přesněji od myšlenkové tradice, založené ve starém Řecku, od falešné političnosti i od neméně falešné apolitičnosti (která alespoň u nás představuje hlavní nebezpečí pro dnešní etablované církve), a last not least od nánosů křesťanství cizí morálky, zejména pak morálky buržoazní, která hlavně v reformovaných církvích takřka nahradila orientaci víry. A v posledních asi deseti letech jsem přesto přese všechno stále mocněji přiváděn a nezřídka přivlékán i proti své vůli a proti svému spíše ontologickému zaměření filosofickému k tématům morálním. Řekl bych, že to není vůbec důsledek nějaké vnitřní logiky mého myšlenkového vývoje (jeden z mých mnohaletých přátel se před časem vyslovil, jak ho překvapuje, že se filosoficky téměř nevyvíjím; nedovedu zcela posoudit, má-li pravdu), ale že jsem k tomu veden skutečností, tj. společenskou sku-

tečností, v níž žiji a v níž nutně i myslím. A často teprve druhotně, dodatečně zjišťuji, že tento posun v mém myšlení není pouze indukován zvenčí, ale že má i své vnitřní, hlubší kořeny a zdroje, k nimž se filosofická reflexe musí snažit proniknout.

Když tu byl na konci jara loňského roku známý anglický dramatik českého původu Tom Stoppard, sešel jsem se s ním jednoho večera, aniž bych věděl o tom, že se toho dopoledne sešel též se známým českým historikem, marxistou a komunistou (dnes ovšem vyloučeným). Ten mu způsobem sobě vlastním (o němž je sám přesvědčen, že jde na kořen věci) vložil, že Charta 77 představuje politickou opozici, ať už to ve svých dokumentech a ve svém prohlášení sebe víc popírá. Je to prý jenom iluze, mluví-li někdo o Chartě jako o morální opozici. – To všechno jsem zprvu nevěděl; Tom Stoppard mi o tom řekl až nakonec, když už jsem jednoznačně vyjádřil své vlastní stanovisko. Prohlásil jsem, že prohlášení Charty 77 bylo pro mne a pro řadu mých přátel něčím, co se podobalo experimentu, co mělo být důležitou zkouškou (ostatně jsem o tom psal již v prvním dopise, který jsem Ti poslal počátkem minulého roku): bylo třeba zjistit, zda naše vláda, Národní shromáždění a president svůj souhlas s mezinárodními pakty o lidských atd. právech mínili opravdově a čestně anebo nikoliv a zdali své závazky vyplývající z těchto mezinárodních smluv a z podpisu závěrečného dokumentu helsinské konference hodlají dodržet či nikoliv. Anglický dramatik se mne zeptal, zda jsem mohl třeba jen teoreticky předpokládat, že by vláda mohla přežít situaci, v níž by byly splněny požadavky Charty 77. Odpověděl jsem, že chartisté nevyslovili žádné speciální požadavky, nýbrž že se odvolávají pouze na závazky, které na sebe vláda sama dobrovolně vzala a že trvají na jejich skutečném dodržování (jakož i dodržování zákonů vůbec). Nehodlám posuzovat, zda je vláda schopna dodržovat tyto své závazky nebo není; to není moje věc. Není-li vláda schopna v praxi zachovávat svá prohlášení a své závazky a zákony, nemá je prostě vyhlášovat. Proto si musíme udělat jasno. Pokud to naši političtí představitelé myslí opravdu vážně, nemůžeme je nechat bez opory, ale musíme jejich chvályhodné úsilí ze všech sil podpořit. Jestliže se vsak ukáže, že to byl pouze taktický manévr a že se politické vedení ani na chvíli nemínilo v dalším postupu nechat svazovat „kusem papíru“, pak k tomu ovšem nemůžeme mlčet, ale musíme již dnes ukázat, jakou váhu mají pro naši vládu naše vlastní zákony a přijaté mezinárodní závazky. Hlavním cílem Charty 77 proto je vrhnout ostré světlo na situaci společnosti, ve které žijeme. Naše aktivita je přísně zákonná; nejde nám také o politickou akci v technickém smyslu, která by byla zaměřena proti vládě. Nechceme postavit vládu do nepříznivého světla; chceme pouze, aby se v plném světle ukázala ve své pravé podobě. Na naši iniciativu bude muset nějak reagovat; v těchto reakcích se představí sama. Nejde nám o opozici, zejména ne politickou opozici, nýbrž o docela určitou pozi-

ci. A naše pozice rovněž není především politická, nýbrž právě morální. Nejde nám o politickou akci, nýbrž o morální akci. Nechceme žít jako lháři a nechceme lhát ani tím, že mlčíme.

Tom Stoppard o tom napsal do *New York Review of Books*; jeho zprávu si přečetli někteří z mých zahraničních přátel, kteří pak navštívili Československo. A položili mi celou řadu otázek; chtěli, abych své stanovisko blíže osvětlil a precizoval, abych udělal své možné - ba chtěli na mně i nemožné. Chtěli na mně například, abych politicky zdůvodnil svůj důraz na morální stránku věci. Zprvu se mi to zdálo právě nemožné, ba absurdní: budu-li hledat politické argumenty pro respekt k morální stránce věci, přiznám tím přece, že politická stránka je základnější a že morálka je jen jakousi ideologickou aurou politického zápasu. Ale to je očividný nesmysl; morálka se nikdy nemůže tak rychle přizpůsobovat peripetiím politického boje - z čistě technického hlediska. Zejména však sama povaha každého odvolání na mravní principy a zásady je strukturována opačně: v odstupu od okamžité situace a její matoucí komplikovanosti hledáme oporu ve zkušenosti a v obecně platných pravidlech. Ale pak mi napadly současně dvě věci; našel jsem řešení, dovolující politicky zdůvodnit důraz na mravní rozhodování a vůbec na mravní integritu lidského života - a zároveň jsem si uvědomil, že jsem nějak zapomněl rozlišovat mezi moralizujícím a vskutku morálním přístupem k situaci. Dnes se omezím jen na první bod, kdežto k druhému se budu vracet v příštích dopisech několikrát.

Uzavírajíce první rok existence Charty 77 jako hnutí občanské iniciativy, musíme vidět především dva aspekty jejího místa a jejího významu v naší společnosti. Na jedné straně se ozřejmilo, že u nás existuje jen velmi omezená skupina či vrstva lidí, kteří naše počínání sledují s nenávisí a hlubokým pocitem ohrožení; mám zato, že pouze tito lidé jsou našimi skutečnými protivníky a nepřáteli. Jejich antipatie a jejich strach vyvěrají z resentmentů, jichž se nedovedli zbavit po několikanásobném šoku počínajícím maďarskými a polskými událostmi po Stalinově smrti a končícím československým jarem 1968. Nejsou spojeni ideově a nemají pozitivní, konstruktivní program; jsou totálně konzervativní a děsí se jakékoliv změny. Jsou to lidé společensky neužiteční, bez jakékoliv odbornosti a nevzdělání nebo polovzdělání, ale se značným podílem na moci i na důchodu. Každá komplikace společenská, politická, hospodářská apod. je okamžitě vyřazuje ze hry právě pro jejich nepřipravenost a neschopnost a znamená pro ně existenční ohrožení. Tomu jsou schopni čelit pouze jediným způsobem: násilím a terorem. Jsou to oni, kdo se ustavičně pokoušejí přenést svůj pocit ohrožení na druhé a zatáhnout je do hazardního, protože dovnitř i navenek provokujícího nepřiměřeného užití mocenských prostředků. Jejich jediným cílem je zachování statu quo. Převážně se skrývají v anonymitě a až na několik výjimek nevystupují na veřejnosti.

Nemají dost moci, inteligence ani odvahy, aby rozhodovali sami; potřebují spojení, a těmi jsou jednak zbyrokratizovaní pracovníci aparátů, jednak (již méně) technokraté, věkově výrazně mladší. To však je vrstva, která sice žádné sympatie k Chartě 77 nechová, ale nemá ani proč reagovat hystericky a emocionálně proti ní, tím spíše, že se po roce existence hnutí přesvědčivě ukázala zdrženlivost a až úzkostlivé dodržování legálnosti v postupu jejích signatářů. Naproti tomu většina společnosti chová k hnutí Charty 77 větší nebo menší sympatie, většinou ovšem platonické nebo zcela povrchní; tato většina je nedůvěřivá, nechce se namočit do žádných „zbytečných“ těžkostí a na Chartu pohlíží jako na záležitost donkichotskou a tedy „nerozumnou“. Pouze lidé se silnějšími rezidui svědomí nebo lekavější mají potřebu se čas od času odreagovat trochu výrazněji. Existuje však také poměrně rozsáhlé zázemí, bez něhož by Charta 77 těžko mohla (zejména v nejbližší budoucnosti) obstát a pro něž je Charta něčím jako viditelnou částí ledovce. Chartu 77 by bylo možno zbavit tohoto zázemí pouze splněním jejích požadavků, tj. skutečnou normalizací situace v zemi, skončováním se všemi způsoby diskriminace, obnovením přísné zákonnosti a právním i praktickým uvedením v život obou mezinárodních paktů o lidských právech na všech úrovních. Rozložení sil v zemi (nepočítáme-li intervenční tlaky, které jsou však také komplikované a nejednoznačné), společenská, ekonomická a dokonce i politická situace takové řešení nejenom umožňují, ale – jak jsem přesvědčen – dříve nebo později si je přímo vynutí (samozřejmě čím později, tím s většími ztrátami a nejspíš i přesuny v sociální struktuře, jak už tomu tak obvykle bývá). Zatím pomalu končí období, kdy by mohlo dojít ke skutečné normalizaci rozumně volenými politickými opatřeními; jediná síla, která by mohla po této cestě vykročit, jsou dnes asi technokraté. Ti jsou sice ovšem početně i odborně silnější než zmíněná vrstva v podstatě jen parazitujících konzervativců, ale zatím se neodvažují učinit ani ty nejnужnější, např. hospodářské, kroky jednak z obavy před zuřivou kritikou konzervativců, jednak z obavy před možností, že při jakékoliv politické změně se jim situace vymkne z rukou. Svými odklady však jen zvyšují pravděpodobnost této eventuality, ba snad i pravděpodobnost toho, že k ní dojde ještě před pokusem o pozitivní řešení. Charta v těchto záležitostech nemůže nic dělat, nemůže zejména nabídnout žádné vlastní řešení, žádnou alternativu. Proto také nepředstavuje a nemůže představovat politickou opozici. Charta 77 je memento, je to – asi poslední – varování, výzva k rozumu, znamená, že katastrofa je přede dveřmi. Ovšem již staří věděli, že koho chtějí bohové zničit, toho raní slepotou.

K tomu přistupuje ještě poslední okolnost, kterou chci dnes zmínit. Dnešní status quo je (a nejen v naší zemi, jak je čím dál zřejmější) neudržitelný. Nicméně politická složka této neudržitelné situace netíží – alespoň zatím – větší část společnosti nesnesitelně. Opravdu těžce posti-

žených není mnoho a spolu s vážně postiženými (tedy ne pouze nahodile poškozenými a ukřivděnými) snad jen několik desítek tisíc; ostatní jsou jen nespokojení. To je ovšem důsledek toho, že skutečný stav společnosti je na jedné straně oficiálně utajován a na druhé straně fakticky skryt i nejvyšším orgánům. Obecná nespokojenost se může z povrchní nálady rychle a pronikavě proměnit několika nepopulárními kroky, i když se rozumné úvaze budou jevit jako sebenezbytnější. Dříve nebo později k nepopulárním opatřením bude muset dojít; a bude to znamenat určitou krizi. V krizi se musí každá vláda dovolávat porozumění a loajálnosti svých občanů. Předpokladem tu ovšem bude její věrohodnost, umožňující ze strany občanů důvěru. A tu bude nutno navázat na to, co je všem občanům, resp. jejich většině společné. Politické argumenty nebudou stačit, protože mnoho lidí na politické argumenty nebude slyšet a nebude jim věřit. Vláda bude potřebovat především morální podporu občanů, neboť pro nejbližší dobu jim nebude moci materiálně poskytovat nic. A morální podpory a důvěry dosáhne jen tehdy, nebude-li nic tajit a bude-li říkat jen pravdu. Právě to se může zdát politicky velmi pochybné; z týchž důvodů se však jeví pochybnou i iniciativa Charty 77. Ale není to jen doklad chybného politického myšlení?

Naprosté většině občanů je něco mnohem bližší než skutečnost, že přední umělci, vědci, myslitelé, politici atd. atd. jsou úplně nebo převážně zbaveni možnosti pracovat nebo tvořit ve shodě se svým talentem, posláním a svědomím. Vědí, že je to nepravost, ale necítí v tom své vlastní ohrožení (v tom je jejich pocity klamou, ale není to jejich vina, nýbrž především vina inteligence, která příliš často selhala a ztratila ve společnosti kredit, který měla ještě na přelomu století). Naproti tomu všichni se cítí špatně, když musí žít prolhaným životem v prolhaných poměrech. Ať už na to lidé reagují rozhořčeně nebo rezignovaně, kriticky nebo cynicky, všichni nějak vědí, že život ve lži je lidsky nedůstojný a natrvalo nesnesitelný. A my všichni dnes žijeme uprostřed nesmyslných lží, k nimž je tlačeni a nucováni každý občan, každý člověk už od dětství, kterým už nikdo nevěří, které už téměř nikdo nebere vážně a jimž se přizpůsobuje ve svých projevech ve škole, na pracovišti, na veřejnosti i v různých organizacích téměř každý, aniž by v tom třeba viděl víc než pozdrav u vrbiček nebo rituální úkon. Když někdo vezme tyto věci vážně a usiluje o pravdivost, je často vydán posměchu těch, kteří považují za naprostý nesmysl „vyběhnout na palouček“ a raději se kryjí v křoví. Tady došlo k tomu, že pravda, které staří Řekové říkali „nezakrytost“, je skrývána a naopak, že zakrývání a zahalování je tím nejnepokrytějším a nejzřejmějším rysem našeho veřejného, ale nutně i soukromého života. Jsou lidé, kterým to tak vyhovuje, to připouštím, ale jsem si jist, že jsou v naprosté menšině. Žít ve lži není dobré, zvláště když lež už na sebe přestala dbát, ztratila už dávno svou omamující moc a propadla se do ubohosti. Na lži totiž nelze postavit

celistvý, sjednocený lidský život; lež vede k rozpolcenosti. Všichni žijeme a jsme nuceni žít jakoby schizofrenicky. A to není bída sociální ani politická, ale bída mravní. V této věci jsme na tom všichni stejně. Mám proto dojem, že tudy vede cesta k vzájemnému dorozumění a k nové jednotě. Při různosti názorů na možná politická řešení krize, v níž vezíme, může naše vzájemné porozumění a náš vzájemný respekt spočívat na pevné vůli k pravdě a v odporu ke lži. Každé politické řešení je vždy řešením jen dočasným, relativním a kompromisním; vedle něho však musíme mít nějaký společný orientační bod, nějaké kritérium, nějakou normu pro své politické rozhodování. Politicky se naše situace může napravit a zlepšovat jen krok za krokem; ale v každém okamžiku musí být poskytován volný průchod pravdě o tom, jaká je skutečná situace a v čem doopravdy spočívá politický kompromis, na který jsme jedni i druzí přistoupili.

I když se situace pro nás bude vyvíjet příznivě, nemůžeme očekávat, že se všechny problémy a těžkosti vyřeší samy a hned. Radikální řešení nám nepomůže, protože je neúčinné a nepraktické. Největší chybou by ovšem bylo, kdybychom se spokojili s polovičatostmi. Musíme být trpěliví, ale musíme v každém okamžiku vědět, co chceme udělat zítra a co pozítří. Životní integrita znamená, že naše minulost, naše přítomnost a naše budoucnost bude náležet k sobě a že ve svém celku budou mít jeden jediný smysl. A toho ovšem nelze dosáhnout bez mravního základu a bez mravní zakotvenosti. Kategorickým imperativem vskutku mravního, vskutku morálního života je myšlenková a životní pravdivost. To znamená jednak opravdovost, jednak bezpodmínečnou otevřenost vůči pravdě.

Slíbil jsem Ti, že Ti pošlu onen krátký text, který jsem narychlo pronesl u příležitosti prvního výročí činnosti Charty 77. Odložím to do příštího dopisu; musím to ještě přeložit do češtiny, zatím jsem se k tomu nedostal.

Bud' v novém roce zdrav!

Tvůj

Ladislav Hejdánek